

گنجینه نسخه‌های خطی جمهوری آذربایجان^۱

گنجینه نسخه‌های خطی فرهنگستان علوم جمهوری آذربایجان به صورت یک مرکز عمومی برای گردآوری، تقسیم‌بندی، نگهداری و نشر آثار خطی شرقی قدیم در سال ۱۹۵۰ بر پایه شعبه نسخه‌های خطی انستیتوی ادبیات نظامی ایجاد شده است.

گنجینه آثار خطی در سالهای ۱۹۲۰ پس از برقراری حکومت شوروی در آذربایجان پایه‌گذاری شده است. از ۲۱ تا ۲۴ سپتامبر ۱۹۲۴ اولین کنگره عمومی آذربایجان در باکو برگزار شد. در این نشست همزمان با مسائل دیگر فرهنگی، موضوع ایجاد کتابخانه آثار خطی و کتب چاپی قدیم وابسته به «جمعیت بررسی و پژوهش» مطرح شد.

در سال ۱۹۲۹ «جمعیت بررسی و پژوهش» به انستیتوی علمی و پژوهشی دولتی تبدیل شد. در مراسم افتتاحیه این مرکز در ۲۲ اکتبر ۱۹۲۹ غصنفر موسی بیگوف، رئیس کمیته اجرایی مرکزی طی سخنانی گفت: «شما امروز شاهد هستید که میهمانان توسط حبیب جیبی یوف هدیه‌ای و حتی می‌توان گفت گنجینه‌ای به این انستیتو بخشیدند. این نسخه خطی سعدی است. اگر اشتباه نکنم این نسخه ۵۰۰ سال پیش نوشته شده است. ضمناً اصل آثار خطی میرزا فتحعلی آخوندزاده و کتب دیگری را اهداء کرده‌اند. این گونه آثار پرارزش در آذربایجان کم نیست و مسلم است که در جاهای دیگر نیز بسیار است.»

۱. این گزارش براساس کتابی به نام گنجینه نسخه‌های خطی آذربایجان که در سال ۱۹۸۳ به سه زبان روسی، انگلیسی و ترکی آذربایجان چاپ شد، تهیه شده است.

آثار خطی این گنجینه افزون بر کتابهای قدیم، کتابخانه‌های شخصی عباسقلی آقا قدسی، میرزا فتحعلی آخوندزاده، عبدالغنی افندی، خالصة قاری‌زاده، حسین افندی غایب‌آف، بهمن میرزا قاجار، میرمحسن نواب و دیگران را نیز در بر می‌گیرد.

در دوران شکل‌گیری گنجینه نسخه‌های خطی به صورت یک مؤسسه علمی مستقل و ویژه حدود ۱۵ هزار کتاب چاپی و خطی، اسناد تاریخی و خطی دیگر از مراکز فرهنگی و آموزشی و کتابخانه‌ها در این مرکز گردآوری شده است. در حال حاضر گنجینه نسخه‌های خطی فرهنگستان علوم جمهوری آذربایجان از لحاظ تنوع موضوع و آثار نایاب قابل مقایسه با گنجینه‌های معروف جهان است.

آثار خطی و نوادر گرانبها در گنجینه فرهنگستان علوم شامل کتب خطی عربی و فارسی و ترکی در زمینه‌های طب، نجوم، ریاضی، معادن، فلسفه، حقوق، کلام، صرف و نحو، تاریخ، جغرافی، ادبیات و فنون بلاغت می‌باشد. اکنون بیش از چهل هزار کتاب در این گنجینه نگهداری می‌شود: ۱۱۴۶۳ اثر خطی به الفبای عربی و زبانهای ترکی، ازبکی، ترکمنی، عربی، فارسی و غیره مربوط به سده‌های چهارم تا چهاردهم هجری، ۱۲۱۰۰ سند شخصی مربوط به دانشمندان و ادیبان سده ۱۴ و ۱۵ ق/ ۱۹ و ۲۰ م آذربایجان، ۲۴۵۸ سند و مدرک تاریخی، ۱۲۴۷۹ کتاب چاپی قدیم، روزنامه‌ها و مجلات پیش از انقلاب شوروی و کتب دیگر و ۱۹۰۲ میکروفیلم و فتوکپی وجود دارد.

وظیفه اساسی بخش نسخ خطی تهیه و تدوین فهرست جامع نسخه‌های خطی ترکی، فارسی و عربی است. ضمناً ارزش علمی این همه منابع از نظر پژوهش و بررسی در زمینه‌های تاریخ، علوم و ادبیات ملل مشرق زمین بسیار قابل توجه است، به گونه‌ای که در برنامه آینده این بخش، سرفصل پژوهشهای جدیدی را تشکیل می‌دهند. موضوعات این پژوهشها عبارتند از تحقیق همه جانبه و نشر آثار خطی، مسائل مهم کتب خطی و کتاب آرایی، مسائل نظری و عملی متن‌شناسی آثار خطی قدیم، تهیه فهرست از همه آثار گنجینه نسخه‌های خطی بر پایه موضوع و تاریخ، پژوهش درباره آثار دانشمندان و فرهنگیان جمهوری آذربایجان، تحلیل و بررسی و فهرست‌نویسی برای اسناد کهن، بررسی و نشر آثار کمیاب خطی همراه با چاپ تصویر اصل نسخه خطی، چاپ متون انتقادی آثار مهم ادبی و علمی، نگهداری نسخه‌های خطی و کتب

● گنجینه نسخه‌های خطی جمهوری آذربایجان

چاپی و اسناد کهن با استفاده از روشهای علمی، حفظ و نگهداری و مرمت آثار خطی قدیم و تهیه میکروفیلم و تصویر آنها.

دهها نسخه خطی نایاب از دانشمندان، سرایندگان و اندیشمندان سده‌های چهارم تا چهاردهم هجری و نیز همه آثار ادبیات کلاسیک و بسیاری از آثار نویسندگان و دانشمندان سده‌های پیشین جمهوری آذربایجان در گنجینه نسخه‌های خطی نگهداری می‌شود.

نسخه‌های خطی ترکی برای پژوهش درباره تاریخ و ادبیات جمهوری آذربایجان اهمیت بسیاری دارند. از نظر موضوع این آثار خطی کلیه علوم و فنون را در بر می‌گیرد. این آثار شامل ادبیات (دیوانهای شاعران، مجموعه‌ها و تذکره‌ها، منظومه‌های گوناگون، مثنوی‌ها و آثار نثر و غیره)، تاریخ (تاریخ عمومی، تاریخ‌های محلی، منشآت تاریخی و غیره)، الهیات، ادبیات تصوف، صرف و نحو، لغت و غیره می‌باشد. آثار خطی ترکی متعلق به سده‌های هفتم تا چهاردهم هجری است. برخی از این آثار حتی در فهرست کتابهای خطی کشورهای دیگر یافت نمی‌شود. این کتاب نایاب بیشتر به سده‌های یازدهم تا چهاردهم هجری مربوط می‌شوند.

با پژوهش بر روی آثار خطی ترکی بود که ابعاد خلاقیت محمد فضولی، شاعر معروف سده دهم هجری شناخته شد. چون از آثار این شاعر برجسته نسخه‌های خطی گوناگونی یافت می‌شود و در نسخه‌های گوناگون دگرگونی‌هایی به چشم می‌خورد، ضرورت ایجاب می‌کند تا برای تهیه متن انتقادی و فهرست آثار محمد فضولی نسخه‌ای معتبر بین این همه آثار خطی آشکار شود. در این رابطه لازم است کیفیت پژوهشهای نسخه‌شناسی برای تعیین تاریخ کتابت آثار خطی - که تاریخ کتابت آنها ذکر نشده است - افزایش یابد.

بین نسخه‌های کمیاب خطی، دیوان علیشیرنوازی، شاعر سده نهم هجری و محمد فضولی، شاعر سده دهم هجری در یک جلد کتابت شده است. یکی دیگر از نسخ منحصر به فرد، نسخه خطی کتاب خواجه بنی عادل بنی عبری، دانشمند سده نهم هجری، در رشته نجوم است که به خط خودش نوشته شده است. این اثر از نثری بسیار شیوا برخوردار است و نشان می‌دهد که زبان ترکی از نیمه سده نهم هجری دگرگونی بسیار داشته و دارای واژگانی ویژه در رشته‌های اخترشناسی، جغرافی، فلسفه و اخلاق بوده است.

«تواریخ سلیم نامه»، نوشته عالی افندی، مورخ و متشی بنام عثمانی در سده دهم

هجری، در ۹۷۹ ق تألیف شده است. در فهرست موزة «توب قاپی» اسلامبول از نویسنده کتاب ذکری نشده است، در حالی که در نسخه خطی باکو، نام نویسنده کتاب آشکارا ذکر شده و تاریخ استنساخ آن به ۱۰۲۰ ق بر می‌گردد.

کتاب و آثار خطی زیر از نظر ادبیات ترکی بسیار مهم هستند: «تاریخ قصص الانبیاء و الملوک»، تألیف نشانچی پاشا که به دستور سلطان سلیمان نوشته شده؛ ترجمه تاریخ طبری، تألیف محمدابن جریر طبری (درگذشت: ۳۱۰ ق) که در سده نهم هجری به ترکی ترجمه شده است؛ تنقیح التواریخ، تألیف حسین بن جعفر هزار فن (درگذشت: ۱۰۸۹ ق)؛ قصیده طنطرنی، معین الدین ابی نصر احمد ابن عبدالرزاق مراغه‌ای؛ منظومه «کله نامه»، از ملاجمال رنجی، شاعر سده دوازدهم هجری؛ ترجمه اخلاق محسنی، نوشته واعظ حسین علی کاشفی (درگذشت: ۹۱۱ ق)؛ اخلاق علایی، نوشته غینالی زاده علی افندی و غیره.

در گنجینه نسخه‌های خطی شمار زیادی کتاب خطی فارسی نگهداری می‌شود. شاعران بزرگ [آزان و] آذربایجان، مانند: خاقانی شروانی، نظامی گنجوی، شیخ محمود شبستری، اوحدی مرغه‌ای، عصار تبریزی و سخنوران دیگری آثار خود را به فارسی نوشته‌اند. زبان فارسی، زبان دوم ادبی عمادالدین نسیمی و محمد فضولی به شمار می‌آید. بسیاری از ادیبان و شاعران بنام عثمانی، فرارود و هند نیز آثار خود را به این زبان نگاشته‌اند. ضمناً بررسی نسخه‌های خطی فارسی نه تنها میراث ادبی افغانستان کنونی و ایران، بلکه میراث فرهنگی و تاریخی ملل خاورمیانه و هند را نیز در بر می‌گیرد. نسخه‌های خطی فارسی از نظر موضوع و محتوا منابع ارزشمندی برای پژوهش و یادگیری تاریخ اجتماعی و سیاسی، ادبیات، زبان و علوم دیگر در سده‌های پیشین به شمار می‌آیند.

در بین نسخه‌های خطی فارسی - که در گنجینه آثار خطی نگهداری می‌شوند - نسخه‌های دیوان اشعار افضل‌الدین خاقانی شیروانی و کتاب «تحفة العراقین» وی قابل ذکر است. بیست نسخه از نسخ بسیار زیبای «خسمة نظامی» - که توسط بهترین خطاطان کتابت و معروف‌ترین نگارگران سده‌های هشتم تا دهم هجری تزئین شده است - نگهداری می‌شود. نسخه بسیار مزین کتاب «گلشن راز»، نوشته شیخ محمود شبستری، شاعر سده هفتم هجری، نسخه‌های بسیار زیبا از آثار خواجه نصیرالدین توسی، مانند: کتاب ارزشمند «زیج ایلخانی» در علم نجوم، که در سده

● گنجینه نسخه‌های خطی جمهوری آذربایجان

نهم هجری کتابت شده و «تسوق نامه ایلخانی» در علم معادن و «اخلاق ناصری» شایان ذکر است.

دیوان‌های خطی شاعران پارسی‌گوی، مانند: شاهنامه فردوسی، بوستان و گلستان سعدی، دیوان حافظ، مثنوی مولوی و برخی دیگر از لحاظ تزئین، صفحه‌آرایی و تذهیب بی‌نظیر هستند. بین نسخه‌های نایاب فارسی، کتاب «ارواح الاجساد»، نوشته شمس‌الدین ابن کمال‌الدین کاشانی - که در سده یازدهم هجری روی کاغذ نفیسی کتابت شده - قابل ذکر می‌باشد. از مقدمه کتاب بر می‌آید که نویسنده می‌کوشیده تا همه روشهای درمان بیماری‌های گوناگون و داروهای مورد نیاز از ساده تا پیچیده را در یک کتاب بیاورد. وی برای نوشتن این کتاب منابع پیشین را به دقت بررسی و آثار پزشکان قدیم مشرق زمین و یونان را مطالعه کرده است. اهمیت دیگر این دایرةالمعارف پزشکی در آن است که در آثار محققان و فهرست‌های نسخ خطی کشورهای دیگر نامی از آن برده نشده است. کتاب «ارواح الاجساد» از نظر تحقیق درباره تاریخ تکامل پزشکی در مشرق زمین و همچنین علوم پزشکی نیز اهمیتی بسیار دارد.

همه نسخه‌های خطی آثار نظامی از نظر تهیه متن و علوم متن‌شناسی ارزشمند نیستند. بین نسخه‌های مهم می‌توان به یک کتاب خطی بسیار جالب - که با شماره ۲۰۷ - m در این گنجینه نگهداری می‌شود - اشاره کرد. ارزش این کتاب در آن است که دوست محمد ابن درویش، محمد درختچی با کتابت این نسخه در ۱۰۴۶ ق، متن را با کتب خطی قدیم مقایسه و اختلاف نسخ را در حاشیه این نسخه یادداشت کرده است. این کتاب از نظر تزئین صفحات و نسخه‌شناسی نیز درخور توجه است. عنوان هر داستان خنجره دارای سرلوح مذهب و مرصع به زر و رنگ‌های سفیداب و لاجوردی و شنگرف می‌باشد. متن با خط نسخ خوانا و نثری روان نوشته شده است. در این کتاب یازده مینیاتور زیبا متعلق به مکتب اصفهان نقاشی شده که از لحاظ بررسی هنر مینیاتور در سده یازدهم هجری بسیار مهم است.

بین کتب خطی فارسی - که مورد پژوهش قرار گرفته و فهرست‌نویسی شده است - از این آثار می‌توان نام برد: «تیمورنامه»، نوشته عبدالله هاتفی که در سده دهم هجری توسط سلطان علی مشهدی، خطاط معروف کتابت شده؛ تنها نسخه خطی «بهجت الروح»، اثر عبدالحسین شیرازی در علم موسیقی؛ «تذکره محمدشاهی»، نوشته بهمن میرزا قاجار، به خط نویسنده و

دارای اطلاعاتی درباره شاعران و شخصیت‌های معروف سلسله قاجاریه که آثار خود را به فارسی نوشته‌اند. از کتابهای خطی عربی «قانون فی الطب»، تألیف ابن سینا - که صد سال پس از درگذشت وی، در ۵۳۸ ق نسخه برداری شده است - قابل توجه است. نسخه خطی «الصحاح»، نوشته اسماعیل الجوهری، لغوی معروف سده چهارم هجری - که دایرةالمعارف لغات عربی است - بسیار قدیم و معتبر است. این نسخه در ۵۱۱ ق از روی نسخه مصنف کتابت شده و دو تن از دانشمندان معروف، جوالقی و خطیب تبریزی تعلیقاتی در حاشیه آن نوشته‌اند.

پس از تهیه اولین فهرست از نسخه‌های عربی روشن شد که در گنجینه نسخه‌های خطی، صدها اثر نایاب از ادبا، زبان‌شناسان، منجمان و فیلسوفان جمهوری آذربایجان نگهداری می‌شود و تاکنون این آثار مورد پژوهش قرار نگرفته‌اند. از میان آنها می‌توان از آثار سعدالله سعدالدین بردعی، ولی الدین اردبیلی، یعقوب بن احمد بن محمد البادکوبی، ابراهیم العرش و دیگران یاد کرد.

در میان آثار خطی عربی دهها نسخه ارزشمند وجود دارد که به چند مورد از آنها اشاره می‌شود:

۱. رساله «ادب السالکین» که نویسنده آن ناشناس است. این کتاب در هیچ کدام از فهرستهای نسخ خطی نیامده و نویسنده آن احتمالاً داغستانی است و طی سفر در این منطقه کتاب خود را نوشته است. در این نسخه آداب و رسوم مریدان بیان می‌شود.

۲. کتاب «ارشاد المحتاج الی شرح المنهاج»، تألیف محمدابن ابوبکر الشافعی از بزرگترین متکلمان و فقهای سده نهم هجری است. این کتاب یکی از معروف‌ترین و رایج‌ترین شرحها بر کتاب «منهاج الطالبین»، نوشته امام محی الدین ابن زکریا یحیی بن شرف النوایی الشافعی، فقیه بزرگ مذهب شافعی به شمار می‌آید. در نسخه باکو این شرح به خط نویسنده نوشته شده و از این جهت این نسخه منحصر به فرد است. در پایان نسخه نام نویسنده کتاب ذکر شده و در برخی فهرستها و منابع دیگر نام او درست نیامده است. این نسخه برای رفع این کاستی به پژوهشگران کمک می‌کند.

۳. کتاب «حقایق الدقایق»، نوشته سعدالدین بردعی، دانشمند سده نهم هجری بیانگر عمق پژوهش علمی و نیز سطح اندیشه خلاق در آن دوران می‌باشد.

● گنجینه نسخه‌های خطی جمهوری آذربایجان

۴. کتاب «وفیات الاعیان»، نوشته ابن خلکان، از منابع مهم برای تحقیق و بررسی شرح حال و آثار شاعران، نویسندگان و دانشمندان ملل گوناگون است. در این کتاب اطلاعات زیادی درباره دانشمندان و ادیبان آذربایجانی وجود دارد. یک نسخه بسیار زیبا از این اثر در گنجینه نسخه‌های خطی نگهداری می‌شود.

یکی از فعالیت‌های اصلی گنجینه نسخه‌های خطی، مطالعه علمی و تدوین فهرست کتب خطی شرق است. فهرست نسخ خطی ترکی، عربی و فارسی در این گنجینه با توجه به تجربیات فهرست‌نویسی موزه‌ها و کتابخانه‌های دنیا تهیه می‌شود. فهرست‌های چاپ شده به ما امکان می‌دهد درباره پراکندگی کتب خطی نویسندگان جمهوری آذربایجان در کشورهای دیگر قضاوت کنیم. این مسأله اکنون برای مورخان، زبان‌شناسان، محققان تاریخ ادبیات و به طور کلی برای همه خاورشناسان از نظر نشر آثار خطی جدید و تکمیل متون چاپ شده قبلی اهمیت بسیاری دارد.

برای نشر متون انتقادی لازم است همه نسخه‌های موجود درباره یک متن مورد توجه و استفاده قرار گیرد، اما امروزه تقریباً بیش از نیمی از آثار خطی نویسندگان و دانشمندان جمهوری آذربایجان در کتابخانه‌های ایران، ترکیه و کشورهای اروپایی نگهداری می‌شود.^۱

کتب چاپی از نیمه سده نوزدهم تا دهه دوم سده بیستم میلادی در جمهوری آذربایجان، ایران، ترکیه، هند، آسیای مرکزی و افغانستان منتشر شده و مانند کتب خطی کمیاب و تایاب هستند و آن چنان که باید مورد پژوهش قرار نگرفته‌اند و فهرست‌نویسی نشده‌اند. برخی از این کتابها به سختی قابل دسترسی است، مانند: کتاب «قانونی قدسی»، نوشته عباسقلی آقا قدسی (تفلیس، ۱۸۳۱)؛ «الفبای تاتاری»، نوشته رادیونوف (پترزبورگ، ۱۸۵۶)؛ «دستور زبان تاتار و ترکی»، نوشته میرزا کاظم بیگ (قازان، ۱۸۸۳)؛ «آنا دیلی» (= زبان مادری)، نوشته حسن بن

۱. بنا بر مقاله «۱۲ هزار نسخه خطی در خارج از کشور مانده است» - که توسط نشریه فاکتور در ۷۹/۶/۲۵ در جمهوری آذربایجان به چاپ رسید - حدود ۱۲ هزار نسخه خطی از نویسندگان جمهوری آذربایجان در خارج از این کشور نگهداری می‌شود که عمدتاً در موزه‌های انگلیس، فرانسه، هند، پاکستان، واتیکان و کشورهای دیگر هستند. برای نمونه فقط در موزه لندن ۱۵۹ نسخه از آثار نظامی گنجوی وجود دارد. *

مهدی (تبریز، ۱۸۹۴)؛ «منتخبات ترکی»، نوشته میرزا شفیق واضح (تبریز، ۱۸۵۵)؛ «مجموعه اشعار شاعران مشهور قفقاز و آذربایجان»، نوشته آدولف برژه (لایپزیک، ۱۸۶۷)؛ «آثار داغستان»، نوشته میرزا حسن القدری (پترزبورگ، ۱۸۹۴)؛ «تاریخ آذربایجان»، نوشته محمدحسن بهارلی (باکو، ۱۹۲۱).

برای آگاهی بیشتر تاریخ دگرگونی فرهنگ آذربایجان باید مطبوعات پیش از انقلاب شوروی را نیز بررسی کرد. در روزنامه‌ها و مجلات پیش از انقلاب گزارشهای جالبی درباره ادبیات، هنر، علم و فرهنگ آذربایجان نوشته شده است. این گزارشها برای بررسی و پژوهش علمی و تهیه فهرست آثار ادبا و دانشمندان آذربایجان نقش ارزنده‌ای دارد. باید خاطر نشان ساخت که درباره آثار خطی نویسندگان اواخر سده نوزدهم و آغاز سده بیستم میلادی اطلاعات کافی در دست نیست، از اینرو گزارشهای مطبوعات پیش از انقلاب پرارزش‌ترین منابع برای بررسی شرح حال نویسندگان مزبور است.

در برنامه شعبه متن‌شناسی گنجینه خطی فرهنگستان تهیه متون علمی و انتقادی از آثار نظامی گنجوری، خاقانی شروانی، محمود شایستی، اوحدی مراغه‌ای، عصار تبریزی، محمد فضولی، صائب تبریزی، قوسی تبریزی، دده عمر روشنی، محسن نصیری، امیر شاهی (سبزواری)، خطائی تبریزی و دیگران پیش‌بینی شده است.

در برنامه گنجینه نسخه‌های خطی نشر تصویر از اصل برخی کتب خطی نایاب مانند: تنها نسخه «دیوان کشوری»، شاعر سده نهم هجری؛ کتاب «کوامل‌التعبیر»، نوشته خضر بن عبدالهادی البوازجی، لغت‌نامه نویسنده سده دهم هجری؛ کتاب «المقالة العشره فی الطب»، نوشته خلیفه بن عباس الزهروی در جراحی؛ «زیج ایلخانی»، نوشته خواجه نصیرتوسی، «دیوان رحمتی تبریزی»، شاعر سده دهم و یازدهم هجری پیش‌بینی شده است.

در حال حاضر تعیین جایگاه و اهمیت علم نسخه‌شناسی و کتاب‌آرایی خطی جمهوری آذربایجان بین علوم اجتماعی و بررسی این مسائل بسیار ضروری شده است. ضرورت تحلیل این مسأله در آن است که در پژوهشهای ادبی و تاریخی آذربایجان و نیز در نشر متون کلاسیک، آثار خطی از لحاظ ویژگیهای کتاب‌آرایی و نسخه‌شناسی مورد بررسی قرار نگرفته‌اند. بنابراین کارشناسانی که نسخه‌های خطی با خط عربی را بررسی می‌کنند، باید ویژگیهای نسخه‌شناسی و

● گنجینه نسخه‌های خطی جمهوری آذربایجان

کتاب آرایبی را به عنوان یک ویژگی مهم در پژوهش‌های تاریخی و ادبی آثار خطی مورد توجه قرار دهند.

مطالعه در زمینه نسخه‌شناسی و کتاب‌آرایبی خطی آذربایجان در سده‌های دوازدهم تا شانزدهم هجری براساس نسخه‌های خطی که توسط نویسندگان، نگارگران و استادان تذهیب و صحافی آذربایجان نگارش، تزئین و آرایش یافته‌اند، امکان‌پذیر است. موضوع نسخه‌شناسی و کتاب‌آرایبی شامل این مسائل است: تحلیل ویژگی‌های نگارش به زبان ترکی با استفاده از خط عربی و دگرگونی‌های نگارش در طول تاریخ، مطالعه نسخه خطی و مقایسه آثار خطی بی‌تاریخ با نمونه‌های مشابه که تاریخ نگارش آنها ذکر شده است، و شناسایی نوع کاغذ، بررسی اصطلاحات کتاب‌آرایبی و تطبیق آنها با علم خاورشناسی جدید، تحلیل انواع خط‌های مورد استفاده در نسخه‌های خطی آذربایجان و مواردی دیگر.

ارزش گنجینه نسخه‌های خطی تنها به پژوهش تاریخ علم و فرهنگ محدود نمی‌شود، بلکه این گنجینه، نمایشگاه غنی تاریخ و فرهنگ کتاب‌آرایبی و هنر صحافی آذربایجان نیز به شمار می‌آید. نقاشی و تذهیب صفحات کتب خطی، آرایش و صحافی و جلدسازی به منزله میراث بی‌نظیر هنر کتاب‌آرایبی سده‌های پیشین ارزیابی می‌شود. پژوهش درباره هنر نگارگری و کتاب‌آرایبی، خطاطی و نقاشی و تذهیب و جلدسازی نسخ خطی از نخستین وظایف پژوهشگران آذربایجان به شمار می‌آید.

در گنجینه نسخه‌های خطی ۳۲ آرشیو از دانشمندان و فرهنگیان جمهوری آذربایجان در سده‌های سیزدهم و چهاردهم هجری نیز نگهداری می‌شود. این مجموعه‌ها عبارتند از آرشیو شخصی عباسقلی آقا قدسی، مورخ و شاعر؛ میرزا فتحعلی آخوندزاده، نویسنده و فیلسوف و بنیانگذار نمایشنامه‌نویسی در آذربایجان؛ حسن بیگزردابی، نویسنده و بنیانگذار مطبوعات ملی آذربایجان؛ جلیل محمدقلی‌زاده، نویسنده و نمایشنامه‌نویس بزرگ و سردبیر مجله ملانصرالدین؛ نریمان نریمانوف، رئیس شورای انقلاب شوروی جمهوری آذربایجان و نویسنده؛ جعفر جبارلی، بنیانگذار نمایشنامه‌نویسی دوره شوروی؛ یوسف وزیر چمن‌زمینلی، رمان‌نویس و پژوهشگر بزرگ علوم ادبی؛ محمدسعید اردوبادی، نویسنده؛ سلمان ممتاز، مورخ و نویسنده؛ عزیز حاجی بیگوف، بنیانگذار اوپرا و آهنگساز و نویسنده و کسانی دیگر.

به تازگی گنجینه نسخه‌های خطی در نتیجه فعالیت‌های برنامه‌ریزی شده، مجموعه‌های شخصی میرمحسن نواب و عبدالغنی خالصه قاری‌زاده، دانشمندان سده سیزدهم هجری آذربایجان و چند مجموعه دیگر را کشف کرده است. تعدادی نسخه خطی کمیاب و ارزنده نیز به دست آمده است. در میان این آثار جدید، مکاتبات عباسقلی آقاقدرسی از نظر پژوهش درباره آثارش و تاریخ قفقاز اهمیتی بسیار دارد. در میان این نسخ اشعار حسن علی خان قره‌داغی، شاعر سده سیزدهم هجری - که به خط مصنف کتابت شده است - قابل توجه است. در این نسخه اشعار او و معاصرانش گردآوری شده است. نسخه‌ای نایاب از کتاب «الایضاح فی المسالک»، نوشته محی‌الدین ابوزکریا النوایی، به زبان عربی نیز یافت شده که در ۹۶۶ ق کتابت شده است. آثار خطی مهمی که اخیراً به گنجینه نسخه‌های خطی وارد شده‌اند، عبارتند از نسخه ترجمه «دیوان حافظ شیرازی» که توسط سروری، شاعر سده نهم هجری برای نخستین بار به ترکی ترجمه شده است. این نسخه خطی در ۱۱۷۹ ق استنساخ شده است. نسخه خطی «شرق سمرقندیه»، نوشته شیخ احمد المعنوی، تاریخ نگارش ۱۱۹۴ ق؛ منظومه‌های میرزا محمد آخوندزاده، شاعر آغاز سده بیستم میلادی و ترجمه قطعات گوناگون از شاهنامه فردوسی به خط همین شاعر؛ «شرح دیوان خاقانی»، نوشته عبدالوهاب بن محمدالحسینی غینایی، تاریخ نگارش ۱۰۳۸ ق؛ فرهنگ عربی و فارسی «تاج المصادر»، نوشته ابو جعفر احمد بن علی بیهقی؛ آثار خطی میرمحسن نواب به خط نویسنده به نامهای «مصائب الاخیار»، آثار الائمه، مختارنامه، نورالانوار، ضیاءالانوار، کفایة الاطفال، کشف الحقیقه؛ دیوان اشعار محمد فضولی و غیره.

تحقیق و بررسی میراث غنی گذشته و در درجه اول شناخت تاریخ اجتماعی و سیاسی مردم جمهوری آذربایجان، وضع فرهنگی و تأثیرات فرهنگهای مناطق گوناگون، دستیابی به منابع جدید درباره پیدایش، تکمیل و شکل‌گیری اندیشه‌های فلسفی، بررسی چگونگی نفوذ اندیشه اسلامی در قفقاز و مقولات دیگر ایجاب می‌کند تا پیش از هر چیز منابع اولیه در این زمینه مشخص و تاریخ فرهنگی مردم نیز بر پایه همین منابع نگاشته شود.

نسخه‌های متعدد موجود در گنجینه‌ها و کتابخانه‌های کشورهای دیگر و نیز در گنجینه نسخ خطی جمهوری آذربایجان نشان می‌دهد که زبانهای عربی، فارسی و ترکی تاریخی بسیار غنی دارند، ولی با این وجود هنوز بسیاری از نسخ خطی موجود مورد پژوهش قرار نگرفته‌اند و

● گنجینه نسخه‌های خطی جمهوری آذربایجان

حتی در برخی جاها تعداد و موضوع آنها نامعلوم است و یا آنکه بسیار کم مورد مطالعه قرار گرفته‌اند. شمار فراوان نسخه‌های خطی در جمهوری آذربایجان که موضوعاتی بسیار گوناگون نیز دارند، وظایف خطیری را بر عهده پژوهشگران و علاقمندان به نسخ خطی و میراث فرهنگی منطقه می‌گذارد. این وظایف عبارتند از تحقیق و نشر متون انتقادی آثار خطی جمهوری آذربایجان که به عربی و فارسی و ترکی نوشته شده‌اند و ترجمه و چاپ آنها به زبانهای اصلی در منطقه و تحقیق در زمینه متن‌شناسی، نسخه‌شناسی، صحافی و کتاب‌آرایی و غیره.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

پڙهه ښكاره علوم انساني او مطالعات فرېسنجی
پرتال جامع علوم انسانی